

Slovenska jezikovna politika: status jezikovnih delavcev in delavk v dobi tehnologije in digitalne humanistike

V sedanji družbenoekonomski sistem vgrajeni tehnološki razvoj je s svojim večplastnim vplivom na družbo zameglil razliko med izkoriščanjem napredka za razvoj na posameznih znanstvenih področjih in v humanističnih vedah ter tem, kar lahko razumemo predvsem kot ekspanzijo tehnološkega korporativizma, ki vodi v razvrednotenje človeškega dela in poklicnega (zlasti humanističnega) védenja. Na primer s tem, ko ob implementaciji novih »poslovnih modelov« prevajalske kompetence in prevod kot kulturni akt bolj ali manj zvaja na tehnično veččino, ki naj bi bila že skoraj v celoti strojno obvladljiva. Čeprav Slovenija ni država, v kateri bi se univerza že povsem restrukturirala po korporativističnem modelu, pa je mogoče tudi pri nas v vseh segmentih družbe, vključno z znanostjo in izobraževanjem, prepoznati (re)organizacijo delovanja po načelih neoliberalne logike. Kljub težnjam po redefiniciji humanističnega védenja kot (morda prvenstveno) tehnične ekspertize v obdelavi strojno pridobljenih podatkov, in obratno, po definiciji tehničnega znanja kot (morda superiorne) oblike humanističnega védenja, procesi seveda niso omejeni zgolj na (digitalno) humanistiko. Pa vendar bi morala prav (digitalna) humanistika nositi svoj nesorazmerni delež odgovornosti za družbeno kritiko, saj je po svojem bistvu predvsem to. Zato je drugi večji problem, za katerega se zdi, da je tehnološkim praksam inherenten, neobčutljivost, morda celo odpor do resne družbene kritike humanistično-tehnološke paradigme. Kot pravi M. Hibert (2016): »'Umreženo znanje' v okviru digitalne humanistike pretežno definirajo tehnološki izzivi upravljanja podatkov, posledica tega pa je odsotnost kritičnega v novejših znanstvenoraziskovalnih praksah.« (prevod iz srbohrv. M. Šorli)

Vprašanje je, ali je tehnološki napredek – kot ga prevladujoče razumemo – res zastavljen tako, da izboljšuje življenje (večine) ljudi. In zlasti, ali bo to njegov cilj tudi v bodoče, glede na to, da gre za trende, ki so nevzdržni že zato, ker so neločljivo povezani s podložnim ekonomskim sistemom, ki je v večjem delu tudi sam še vedno netrajnostno naravnano. U. Galimberti v Mitih našega časa (2011: 219) navaja: »Če je tehnika splošni pogoj za uresničitev kateregakoli cilja, potem ne more biti več zgolj sredstvo, temveč postane najvišji cilj, ki ga je treba doseči, da bi lahko zasledovali vse druge cilje, o katerih bi brez tehničnega aparata lahko samo sanjali.« (prevod iz ital. M. Venier)

Uvodna perspektiva se bo morda zdela preoddaljena ali presplošna za bralca in bralko pričujočega besedila, ki je sestavni del Bele knjige o prevajanju in ne esej o izzivih digitalne humanistike. Pa vendar, če bi želeli umestiti svoj prispevek (in najbrž ga je treba) v širši kontekst družbenega dogajanja – torej tisto, kar od nas terja natančno artikulacijo dejanskega stanja na eni ter strokovnih, stanovskih, ne nazadnje civilnodružbenih pobud in prizadevanj za izboljšanje stanja na drugi –, ne smemo spregledati tega širšega družbenega ozadja, ki pravzaprav na zelo podobne načine preoblikuje in določa (nove) realnosti zelo različnih področij poklicnega delovanja. Ob tem ko smo dnevno izpostavljeni floskulam o potrebi po »fleksibilizaciji« trga dela, delovni »učinkovitosti« in o strategijah, s katerimi bomo delodajalca prepričali o naši (poblagovljeni) vrednosti, se krepi logika kapitala in dobička, obenem pa tudi degradacija dela in znanja. Prevajalski poklic je sicer od nekdanj med tistimi z visoko stopnjo samozaposlenosti, ki pa je danes tudi zaradi neodzivnosti vladnih politik generator revščine in negotovosti. Nikakor ne gre za specifično prevajalskega in tolmaškega poklica, a ker je to Bela knjiga o prevajanju, se v njej osredotočamo na ti dve dejavnosti.

Pred tem naj sklenemo nekoliko širše in bolj aktivistično: pristajanje na diktat neoliberalne politike je pripeljalo v povprečju visoko usposobljene jezikovne delavke in delavce v skrajno [prekarne oblike zaposlitev](#). O kategorijah samozaposlenosti je treba na novo premisliti in jih opredeliti glede na spremenjene družbenoekonomske okoliščine. To poleg spodbujanja rednih zaposlitev zagotovo vključuje na novo premišljeno politiko socialne varnosti in odmero socialnih pravic za samozaposlene. V nasprotnem primeru ne bomo le nepovratno razgradili stroke in temeljev njenih profesionalnih standardov, temveč tudi (in še naprej) zapravljali človeški potencial, kar najhuje prizadeva – če drži, da je povprečna starost samozaposlenega v Sloveniji nekaj čez 46 let – generacijo, ki bi morala biti v tem trenutku na vrhuncu svoje ustvarjalne in družbene moči, v resnici pa životari, odrinjena

na obrobje ter bolj ali manj obsojena na nemoč in goli boj za preživetje. Vlada oz. ustrezni resorji (denimo Ministrstvo za delo RS, FURS) razpolagajo s podatki o socialni izključenosti velikega števila samozaposlenih in prekarnih delavcev. Ob tem ko se pristojni (upravičeno in nujno) ukvarjajo z minimalno plačo in sprejemajo sklepe, ki bi stanje popravili, spregledujejo dejstvo, da ogromno delavk in delavcev ne dosega niti minimalne plače, saj države, kot kaže, ne zanima višina neto dohodka samozaposlenih po plačanih obveznih prispevkih in dajatvah. Kljub nekaterim analizam, denimo samozaposlenosti na področju kulture, ki so pokazale alarmantno stanje (gl. npr. Ksenija Vidmar Horvat idr., 2012) – samozaposleni v kulturi zasluži za primerljivo delo povprečno 40 % tistega, kar zasluži zaposleni v javnem zavodu –, se položaj samozaposlenih ne izboljšuje – nasprotno. Da se država vendarle zaveda nekaterih problemov, povezanih s stroko, kaže odločitev, da izvzame prevajalske storitve iz splošnih načel sistema javnega naročanja, ki narekuje izbiro najcenejšega ponudnika, vendar je to le začetek. Treba bo sprejeti tudi zakonske podlage za vsaj osnovno regulacijo cen na prevajalskem trgu, saj bo le to ustavilo nadaljnji strokovni in poklicni razkroj prevajalstva ([gl. tudi prispevek T. Mikolič Južnič](#)). Za zgled so nam lahko nekatere evropske skupnosti, ki so že uveljavile novo prakso. V upanju, da bo pričujoča Bela knjiga o prevajanju prispevala tudi k reševanju opisanih problemov, navajamo nekatere lastne poglede na posamezne interpretacije in dejstva s področja prevajanja in tolmačenja.

Družbeni položaj delavk in delavcev na področju prevajanja, tolmačenja in jezikovne mediacije

1. Jezikovna teorija in praksa

V nadaljevanju bomo osvetlili (sociolingvistično) relevantne dejavnike v **prevajalstvu in leksikografiji**, ki kažejo vpliv tehnološkega napredka, zlasti avtomatizacije, na to, kako danes dojemamo poklicno področje jezikovne mediacije ter vlogo prevajalcev in leksikografov. Gre za področji uporabnega jezikoslovja, podvrženi notranjemu razvoju in temeljitim spremembam, ki v okviru lokalnega kulturno-jezikovnega okolja zgolj sledijo globalnim trendom, a kot taki tudi zelo nazorno kažeta specifične in podobnosti sodobnih premikov, zlasti pri vrednotenju intelektualnega dela.

2. Spremenjena vloga prevajalca v (pol)avtomatiziranem prevajalskem procesu in vključevanje v »prevajalski trg«

Hiter tehnološki napredek omogoča številne (pol)avtomatske procese, ki – vsaj na prvi pogled – zmanjšujejo vlogo prevajalca. Podobno kot drugod je t. i. »računalniški obrat« ne le prinesel tehnološko orodje za razvoj posameznega področja, temveč tudi ustvaril razmere, v katerih povsem drugače dojemamo in vrednotimo (jezikovne/prevajalske) naloge, veščine, znanje, izobraževanje in usposabljanje. Ob tem, ko se loteva problema trenutnega položaja »avtomatiziranega prevajanja« z drugačne perspektive – poudari namreč potrebo po definiranju strojno prevedenih besedil kot resničnih objektov preučevanja v odnosu do prevajanja kot kulturnega dejanja –, Rosmyslowicz poziva prevodoslovje k aktivnemu spopadanju s kompleksnostjo novonastale situacije: »Vse večje razširjenosti in uporabe strojnega prevajanja v različnih družbenih kontekstih, od mednarodnih organizacij do medosebne interakcije, ne smemo razumeti zgolj kot spremembe delovnih pogojev, ki so je deležni profesionalni prevajalci in ‚prevajalska industrija‘ – vsaj ne, če želimo, da prevodoslovje ponudi ustrezno interpretacijo kompleksnih razmerij med prevajanjem in sodobno družbo.« (Rosmyslowicz 2014: 145).

Čeprav je sam »računalniški obrat« ključen za nedavni razvoj v leksikologiji, leksikografiji in prevodoslovju, so radikalni preobrati v prevajalski praksi in uporabi jezikovnih virov predvsem posledica radikalno spremenjenega »prevajalskega trga« ali tega, čemur bi lahko rekli »ekonomski (tj. neoliberalni) obrat«, pri čemer slednji ni neodvisen od prvega. To je poslabšalo položaj poklicnih prevajalk in prevajalcev po vsem svetu. Tehnološki razvoj, ki je prinesel pomnilnike prevodov, aplikacije za urejanje terminoloških zbirk in nadzorovanje delokrogov v prevajalskih projektih, je še povečal odvisnost posameznih prevajalk in prevajalcev od velikih ekip in prevajalskih agencij. Proces vpliva na naravo in umeščenost poklica samega, kot dokazuje dejstvo, da morajo celo resno podplačani književni prevajalci in prevajalke – ki so le v majhni meri, če sploh, nadomestljivi s strojnimi prevajalniki – pogosto iskati dodatne finančne vire (iz evropskih ali nacionalnih fondov), če želijo za svoje delo prejeti dostojno plačilo (prim. Kocijančič-Pokorn 2016). Za novo situacijo so značilne zahteve po takojšnjih prevodih, pogosto v več

jezikov, kar pomeni, da so kompleksne ali večje prevajalske naloge izvedljive le v okviru velikih prevajalskih ekip. Kljub vse večjim zahtevam, kar zadeva hitrost in kvantiteto besedil, je poklicno prevajanje vse slabše vrednoteno, saj se prevajalci pretežno ukvarjajo samo še s posteditiranjem strojno prevedenih tekstov. Vrednotenje tega dela praviloma ni v rokah prevajalske stroke in strokovnih združenj, temveč lastnikov prevajalskih agencij in drugih lastnikov kapitala. Nekateri raziskovalci, ki se ukvarjajo z računalniško obdelavo naravnega jezika in razvojem prevajalskih tehnologij (gl. npr. Jakubiček 2017: 15) na prihodnost prevajalcev gledajo z optimizmom: »Prevajalska industrija raste in sodeč po nekaterih podatkih gre za eno najhitreje rastočih gospodarskih panog. Še več, s tem ko postaja ves proces bolj uravnavan, obstajajo dobre možnosti, da bodo prevajalci namesto trenutno nižjega plačila za besedo sčasoma deležni višje urne postavke.«

Jakubiček sicer priznava, da prehod s prevajanja na »urejanje« besedil ali »post-editiranje« – če je bil do danes implementiran –, ni bil lahek, tudi zato, ker se je pod pritiskom prevajalskih agencij in agencij za lokalizacijo z namenom nižati stroške dela začel prezgodaj, pri tem pa strojno prevajanje vnovič ni izpolnilo pričakovanj svojih potencialnih ciljnih uporabnikov (prav tam).

Vendar pa nižanje stroškov ni zgolj slučajna napaka v sistemu, temveč gre za popolno reinvenicijo obstoječih poslovnih modelov, ki narekujejo maksimalno eksploatacijo tehnologije in minimalno plačilo za človeško intelektualno delo. Slednje je v kontekstu tehnologizacije in čim večje avtomatizacije delovnega postopka kot ciljev novega ekonomskega modela pogosto razumljeno kot nepotreben strošek. Kot pove Jakubiček (2017: 15), je bila vpeljava »posteditiranja« v neki točki prekinjena, saj so prevajalci opuščali strojno prevajanje »tako zaradi tehnoloških razlogov kot zaradi strahu pred tem, da zanje ne bo več dela«. Dejstvo, da je razmeroma malo znanega o pogledih profesionalnih prevajalcev in prevajalk ter tolmačev in tolmačk na nove delovne in karijerne pogoje, v katerih so se znašli po »računalniškem obratu«, je morda posledica tega, kar Ana Guerberof Arenas (2013) v svojem članku o prevajalski izkušnji v podjetjih za lokalizacijo opiše takole:

Prevajalcev in prevajalk v lokalizacijski industriji ne vprašajo zelo pogosto, kaj si mislijo o post-editiranju in strojnem prevajanju. Prav lahko zato, ker se nekdo boji odpora ali negativnega odziva ali zato, ker so prevajalke in prevajalci v lokalizacijskih delotokih nevidni. Opažamo, da se ta nevidnost krepi vzporedno s tem, ko se vse bolj uveljavljajo postopki avtomatizacije, s tem pa tudi različni vidiki tehnologije na splošno postajajo pomembnejši od samega dejanja prevoda.

Čeprav je prevajalstvo med tistimi poklici, ki so doživeli največje spremembe, je prišlo tudi do degradacije drugih poklicev, zlasti izstopa izobraževanje. Le v tem razširjenem kontekstu lahko zares razumemo implikacije sprememb na »prevajalskem trgu«. Apple (1992: 71) denimo opaža, da gre poklicna degradacija – rezultat dolgega procesa – pogosto z roko v roki s tehničnim nadzorom. V tem procesu je delo najprej razdrobljeno na posamezne naloge, nato pa na novo organizirano v manjše opravilne enote, ki domnevno zmanjšujejo neučinkovitost ter omogočajo višjo produktivnost in nadzor nad stroški in delovno učinkovitostjo. To je običajno pomenilo, da so zahtevne naloge, ki terjajo veliko veščin in sposobnost sprejemati odločitve (in večina služb je bolj kompleksnih, kot meni večina ljudi) (prav tam), razbili na posamezna opravila s pričakovanimi rezultati, zato da je bilo mogoče uporabiti manj kvalificirano oziroma cenejšo delovno silo, učinkovitost in rezultate dela pa izmeriti (arhetipski primer tovrstnega procesa je tekoči trak). Te strategije so bile, meni Apple, v jedru procesa, ki je vodil v legitimizacijo poklicne degradacije. Poleg tega je bilo pomembno reduciranje učnih vsebin na niz veščin in spretnosti (Apple 1992: 72), saj gre za del širšega procesa, v katerem kapitalaska logika prispeva k izgradnji identitet ter poblagovljenju kulturnih pomenov in praks. Ta opažanja je seveda mogoče do neke mere aplicirati na sodobno prevajalstvo in okolja, v katerih po novem delujejo mnogi prevajalci in prevajalke. Zlasti v prevajalskih podjetjih in agencijah prevajalec praviloma nima nadzora nad prevajalskim procesom kot celoto. S tem ko v celoti nadzorujejo delovni proces, projektni vodje akumulirajo znanje in veščine, da bi lahko ločili »zasnovo naloge od njene implementacije« (prav tam). V idealnih razmerah torej prevajalec zgolj realizira načrt in sicer s hitrostjo, ki jo določajo ljudje, ki dejansko niso del »produksijskega« procesa in nimajo nujno profesionalnih prevajalskih znanj. Analogno s prevajalskim procesom se uveljavlja leksikografska praksa, po kateri leksikografi zgolj še urejajo podatke, ki jih je predhodno po bolj ali manj avtomatski poti priskrbel računalnik. Za nekatere je to obrat, ki omogoča oživitev že nekoliko zamrle dejavnosti (izdelovanje slovarjev), za druge pa nov model, ki nadomešča tradicionalno leksikografsko teorijo in prakso.

3. V čem se elektronska leksikografija razlikuje od tradicionalnih modelov

Vsak jezikoslovec ali leksikograf, ki ga zanimajo korpusno pridobljeni podatki o pragmatičnem pomenu, bi se strinjal, da se tudi v korpusni lingvistiki in še posebej korpusni leksikografiji ni mogoče vrniti v predtehnološko ali, bolj specifično, predkorpusno leksikografijo. Koncepta semantične prozodije ali na primer leksikalnega profiliranja (ang. lexical priming) sta pravzaprav direktna posledica možnosti korpusne analize velikih količin elektronskih besedil. Prav takšne analize so pripeljale do nekaterih ključnih ponovnih razmislekov o naravi slovnice in usvajanja jezika. Mnoga področja so, skratka, doživela številne preboje prav zahvaljujoč pionirjem v računalniški lingvistiki (to sta bila v Veliki Britaniji denimo jezikoslovca L. Urdang in J. Sinclair). Ob zavedanju, da prevajalstvo kot praktično dejavnost podpira prevodoslovje, torej veda o prevajanju, leksikografsko prakso, torej izdelovanje slovarjev, pa leksikalno-leksikografska teorija, je nesporno, da gre pri obojem za precej več kot nabor (tehničnih) znanj in spretnosti. Toda z uveljavljanjem tehnologij, kot so strojni prevajalniki, in (pol)avtomatskih postopkov obdelave podatkov se je zlasti v splošni javnosti razširil redukcionistični pogled, ki ga še kako podpira tudi »prevajalska industrija«, saj je lastnikom kapitala v interesu, da čim bolj znižajo stroške človeškega dela. Namesto tega je (bilo) ogromno sredstev vloženi v razvoj tehnologij in izpopolnjevanje avtomatskih postopkov. V mnogo širšem kontekstu prizadevanj za »učinkovitost« delovnih procesov je danes leksikografija, eno- in dvojezična, na prelomnici, saj »elektronski medij postopoma potiska leksikografijo v precej širše polje ‚informatijske znanosti‘« (Tarp 2011, 2012). S stališča jezikovnega inženirja (Jakubiček 2017: 15) smo se iz tehnoloških eksperimentov v prevajalstvu naučili, da potrebujemo kvalitetno tehnologijo, domišljene delotoke in ozaveščanje prevajalcev in leksikografov o tem, da jim tehnološka podjetja ne želijo krasti dela. Ta pogled podpirajo zlasti jezikoslovci in strokovnjaki, ki se profesionalno ukvarjajo predvsem z jezikom in ki razumejo številne prednosti avtomatizacije. Tako vidi M. Rundell, dolgoletni izdelovalec in urednik slovarjev pri britanskih založbah Longman in Macmillan, novo, a osrednjo vlogo usposobljenih leksikografov in leksikografinj v »urejanju« in potrjevanju izbir, ki jih opravi računalnik (2012: 17). Pri tem ne smemo pozabiti, da je leksikografija kompleksna dejavnost, ki jo po Verlinde idr. (2010) določa trikotnik z enakovrednimi ključnimi točkami: uporabnik-dostop-podatki, pri čemer avtomatizacija ni enako relevantna za vse.

Vprašanja, s katerimi se soočamo v e-leksikografiji, so sicer povsem podobna tistim na mnogih drugih akademskih in poklicnih področjih – to so, kot že omenjeno, po definiciji družbenopolitična vprašanja, ki jih ni mogoče spregledati. Podobno kot pri prevajanju imamo tudi tu dva vidika avtomatizacije, ki ne stremita nujno k istemu cilju: eno so možnosti izkoriščanja digitalnega medija na način, da dosežemo maksimalno produktivnost in stroškovno učinkovitost; drugo, in upamo, da je to tisto, zaradi česar tehnološki napredek najbolj šteje, pa so možnosti in priložnosti za to, da s pomočjo sodobnih virov in tehnologij (kot so besedilni korpusi) čim bolje izkoristimo najnovejša dognanja v jezikoslovni, leksikalni in leksikografski teoriji, ne nazadnje tudi v analizi diskurza in sociolingvistiki, pa še kje, v dobrobit uporabnika. Ta dva trenda si, kot meni tudi eden najvidnejših britanskih leksikografov, P. Hanks, (2012: 64), delno nasprotujeta:

Analiza besednega pomena v kontekstu je veščina, ki je še vedno v povojih. Preizkusili bomo mnoge poti. V aktualnih [angleških] enojezičnih slovarjih – razen izjem, kot je do neke mere slovar COBUILD –, je kontekst še danes v večji meri zanemarjen, v najboljšem primeru pa dojet kot nenujni dodatek. V slovarjih prihodnosti bosta kontekstualizacija in frazeologija prevzeli osrednjo vlogo. Ti slovarji bodo v elektronski obliki, opremljeni s hiperbesedilom in povezavami, ne tiskane knjige, pa tudi ne ‚kočije brez konj‘, ki nam jih danes prodajajo kot elektronske slovarje. (prevod iz ang. M. Šorli)

V enem svojih zadnjih predavanj¹⁹ je Hanks sicer obupal nad prihodnostjo in izjavil, da je slovar mrtev. Čeprav je s tem mislil zlasti slovar, zasnovan tradicionalno kot ekskluzivni posamični produkt založbe in z njim povezane oblike dela, vendarle ne gre prezreti, da so med kritiki novih poslovnih modelov prav nekateri najuspešnejši in za strokovne inovacije pravzaprav najzaslužnejši posamezniki in posameznice. Avtomatizacija naj ne bi bila cilj sam po sebi: služila bo bodisi napredku na področjih, v našem primeru leksikografije in jezikoslovja, bodisi tehnološkemu korporativizmu, ki mu gre najprej za maksimalno stroškovno učinkovitost, poglobljenje večšin

19 Euralex 2018, Ljubljana (gl. bibliografijo).

in znanj ter fragmentiranje delovnih nalog tudi tam, kjer gre v bistvu za znanstveno delo. Težko si je predstavljati, da bi enako dobro služila obema ciljema.

Literatura

- APPLE, Michael W., 1992: Šola, učitelj in oblast. [Education and Power] Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- GALIMBERTI, Umberto, 2011: Miti našega časa. Založba: Modrijan.
- GUERBEROF ARENAS, Ana, 2013: [What do professional translators think about post-editing?](#) JoSTrans. The Journal of Specialised Translation 19 (2013).
- HANKS, Patrick, 2018: [Phraseology, Meaning, and the Future of Lexicography](#). Predavanje na Mednarodni konferenci XVIII EURALEX, 18.–21. julij 2018, Ljubljana.
- HIBERT, Mario, 2016: What is Critical in Digital Humanities? Proceedings of the Conference on Language Technologies & Digital Humanities, 29. september – 1. oktober, Ljubljana 2016. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- JAKUBÍČEK, Miloš, 2017: The advent of post-editing lexicography. Kernerman Dictionary News, Tel Aviv: K DICTIONARIES LTD, 2017, 25. 14–15.
- KOCIJANČIČ-POKORN, Nike, 2016: [Nič več obljubljen dežela : dinamični premiki na slovenskem prevajalskem trgu in področju izobraževanja prevajalcev](#). Vestnik za tuje jezike, 8 (1). 9–21.
- ROZMYŚLOWICZ, Tomasz, 2014: Machine Translation: A Problem for Translation Theory. [New Voices in Translation Studies](#) 11. 145–163.
- RUNDELL, Michael, 2012: The road to automated lexicography. S. GRANGER in M. PAQUOT (ur.), *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 15–30.
- TARP, Sven, 2011: Lexicographical and other e-tools for consultation purposes: Towards the individualization of needs satisfaction. P. A. Fuertes-Olivera in H. Bergenholtz (ur.), *e-Lexicography. The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*, 54-70. London and New York: Continuum.
- TARP, Sven, 2012: From lexicographical p-works to e-tools. S. GRANGER and M. PAQUOT (ur.), *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 107–118.
- VERLINDE, Serge, Patrick LEROYER in Jean BINON, 2010: Search and You Will Find. From Stand-alone Lexicographic Tools to User Driven Task and Problem-oriented Multifunctional Leximats. *International Journal of Lexicography* 23.1. 1–17.
- VIDMAR HORVAT, Ksenija, 2012: [Socialni položaj samozaposlenih v kulturi in predlogi za njegovo izboljšanje s poudarkom na temi preživetvene strategije na področju vizualnih umetnosti. Končno poročilo raziskovalnega projekta 2012](#). Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport. Univerza v Ljubljani: Filozofska fakulteta, Ekonomska fakulteta.